

Міністерство освіти і науки України
ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет економічних відносин та фінансів
Кафедра економіки та бізнесу

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**до організації та проведення атестаційного екзамену
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
ОП Економіка підприємства, спеціальності 051 «Економіка»**

Харків – 2025

Міністерство освіти і науки України
ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет економічних відносин та фінансів
Кафедра економіки та бізнесу

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**до організації та проведення атестаційного екзамену
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
ОП Економіка підприємства, спеціальності 051 «Економіка»**

Затверджено рішенням Науково –
методичної комісії факультету
економічних відносин та фінансів
Протокол № 5 від 23.01.2025 р.

Харків – 2025

УДК 378.2:33](072)

Схвалено
на засіданні кафедри економіки та бізнесу
Протокол № 8 від 16.01.2025 р.

Рецензенти:

Ю. Л. Філімонов, канд. екон. наук, доц., завідувач кафедри глобальної економіки
Державного біотехнологічного університету

В.М. Петров, канд. екон. наук, доц. кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування
Державного біотехнологічного університету

М 52 Методичні рекомендації до організації та проведення атестаційного екзамену для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної, заочної форми навчання за спеціальністю 051 «Економіка» / укладачі: О.А. Круглова, Т.Ю. Білоусько, П.В. Смірнова; ДБТУ.- Харків : , 2025. - 44 с.

Методичні рекомендації розроблено відповідно до Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», Стандарту вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня за галуззю знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 051 «Економіка» (від 13.11.2018 р. № 1244), інших нормативних актів України з питань освіти, Статуту ДБТУ, Положення про організацію освітнього процесу в ДБТУ та Положення про порядок створення та організацію роботи екзаменаційної комісії з атестації здобувачів вищої освіти в ДБТУ.

Атестація випускників першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за ОП Економіка підприємства, спеціальності 051 «Економіка» проводиться в ДБТУ у формі атестаційного екзамену та завершується видачею документів державного зразка про присудження освітнього рівня «Бакалавр» та присвоєння здобутої кваліфікації. Методичні рекомендації будуть корисними для роботи екзаменаційної комісії, науково-педагогічним працівникам кафедри, факультету та студентам-випускникам.

УДК 378.2:33](072)

Відповідальний за випуск: Т.Ю. Білоусько, кандидат економічних наук, доцент

© ДБТУ, 2025

Передмова

Методичні рекомендації розроблені згідно до вимог Стандарту вищої освіти, освітньої програми підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 051 «Економіка», Положення про організацію освітнього процесу в Державному біотехнологічному університеті та Положення про порядок створення та організацію роботи екзаменаційної комісії з атестації здобувачів вищої освіти в Державному біотехнологічному університеті і мають на меті координування дій науково-педагогічних працівників кафедри, факультету та персоналу факультету в організації атестаційного екзамену та надання допомоги здобувачам під час підготовки до атестаційного екзамену.

Мета атестаційного екзамену зумовлює і його функції, головною з яких є контроль та оцінка рівня фахових знань, навичок реалізації та застосування теоретичних та практичних знань з економіки, отриманих здобувачем протягом навчання, виявлення навичок вирішення практичних завдань.

Атестація студентів здійснюється після завершення ними теоретичної та практичної частини навчання з метою встановлення фактичної відповідності рівня освітньої та кваліфікаційної підготовки випускника вимогам освітньої програми Економіка підприємства спеціальності 051 «Економіка» за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти.

До складання атестаційного екзамену, що проводиться на відкритому засіданні екзаменаційної комісії, допускають студентів, які виконали навчальний план. Екзамен є продовженням навчально-виховного процесу, складовою частиною завершального етапу підготовки бакалаврів.

Зміст завдань, що виноситься на атестаційний екзамен орієнтується на діагностику рівня опанування бакалавром професійних компетентностей, що визначені у Стандарті вищої освіти, а також засобах діагностики якості вищої освіти. Атестаційний екзамен проводиться як комплексна перевірка знань студентів з наступних освітніх компонент освітньої програми Економіка підприємства:

- Економіка підприємства;
- Планування діяльності підприємства;
- Стратегія підприємства;
- Потенціал та розвиток підприємства.

Атестаційний екзамен повинен визначати рівень засвоєння студентами матеріалів наведених вище фахових дисциплін, уміння самостійно аналізувати практичні проблеми та формувати правильні кроки до їх вирішення, активно використовувати набуті знання у своїй професійній діяльності, здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у економічній сфері, що передбачає застосування усіх набутих знань під час теоретичного та практичного навчання.

Атестаційний екзамен, за умов всебічного аналізу його результатів, дозволяє найбільш вичерпне з'ясувати позитивний досвід і недоліки організації, змісті та правильність методики викладання освітніх компонент навчального плану, а також самостійної роботи здобувачів.

1. Загальні питання організації атестаційного екзамену

Важливим завданням вищої освіти України є підвищення рівня якості підготовки фахівців економічного профілю. Вища економічна освіта спрямована на здобуття професійних знань, навичок і вмінь та їх застосування у процесі вирішення тих чи інших фахових завдань, що виникають у повсякденній практичній діяльності.

Освітня програма Економіка підприємства спрямована на формування та розвиток загальних та спеціальних (фахових) компетентностей в процесі підготовки фахівців, здатних ефективно розв'язувати складні економічні завдання та вирішувати практичні проблеми у сфері економіки в цілому та підприємств зокрема, на основі сучасних підходів до здійснення економічної діяльності з урахуванням європейських практик, використанням штучного інтелекту та цифрових технологій. Програма акцентує увагу на формуванні ґрунтовних знань, аналітичних навичок, комунікативних та організаційних здібностей, а також підприємницького мислення, необхідних для ефективного створення, стійкого розвитку та стратегічного управління підприємствами у динамічному глобальному середовищі.

Атестація здобувачів вищої освіти - це встановлення відповідності засвоєних здобувачами вищої освіти рівня та обсягу знань, умінь, інших компетентностей вимогам освітньої програми та стандарту вищої освіти.

Підсумкова атестація проводиться як комплексна перевірка знань студентів з дисциплін, передбачених навчальним планом, з метою об'єктивного визначення рівня освітньої та професійної підготовки випускників. Вона дозволяє студентам узагальнити та систематизувати знання, здобуті під час навчання, і довести свою готовність самостійно вирішувати актуальні теоретичні та практичні завдання в економіці.

Атестація здійснюється відкрито і гласно. Здобувачі вищої освіти та інші особи, присутні на атестації, можуть вільно здійснювати аудіо - та/або відеофіксацію процесу атестації.

2. Формування екзаменаційних комісій

Для проведення атестації випускників Університету за усіма рівнями вищої освіти на факультеті створюються екзаменаційні комісії (ЕК). Терміни проведення атестації визначаються навчальними планами та графіком освітнього процесу. Атестацію проходить кожен здобувач вищої освіти за умови виконання ним вимог відповідної освітньої (освітньо-професійної, освітньо-наукової) програми за певним рівнем вищої освіти.

Екзаменаційна комісія створюється як єдина для денної та заочної форм навчання за кожною спеціальністю (освітньою програмою) в межах рівня вищої освіти. Порядок формування персонального складу, організації роботи екзаменаційних комісій та звітності за підсумками атестації здобувачів вищої освіти регламентується «Положенням про порядок створення та організацію роботи екзаменаційної комісії з атестації здобувачів вищої освіти».

ЕК створюються в Університеті щорічно для кожної спеціальності освітньої програми у складі голови, його заступника та членів ЕК і діє як чина для всіх форм навчання впродовж навчального року.

Персональний склад ЕК затверджується щороку наказом ректора (не пізніше ніж за тиждень до початку роботи ЕК), проект якого готує навчальний відділ за пропозиціями кафедри економіки та бізнесу, на початку поточного року. Цим же наказом у кожній ЕК призначається секретар, який не є членом ЕК.

Кількісний склад кожної ЕК становить не більше п'яти осіб. Головою ЕК призначається представник роботодавців або провідний науковець, який має кваліфікацію відповідно до спеціальності або освітньої програми, з якої створюється ЕК. Для атестації здобувачів вищої освіти за освітнім рівнем «бакалавр» голова ЕК призначається з числа осіб, які мають науковий ступінь доктора або кандидата наук, або є стейкхолдерами освітньої програми Економіка підприємства, або працюють на посадах керівників (заступників керівників) підприємств, організацій та установ) або їх підрозділів, з профілем діяльності, що відповідає спеціальності здобувачів вищої освіти. При цьому, одна й та ж сама особа може бути головою ЕК не більше трьох років поспіль.

Голова ЕК зобов'язаний:

- знати права та обов'язки голови ЕК;
- знати права та обов'язки членів ЕК;
- ознайомити членів ЕК з їх правами та обов'язками;
- довести до членів ЕК основні завдання та вимоги щодо атестації здобувачів, критерії оцінювання рівня навчальних досягнень здобувачів, особливості організації та проведення складання атестаційного екзамену;
- забезпечити роботу ЕК відповідно до затвердженого графіку;
- бути присутнім на проведенні атестаційного екзамену, на засіданнях ЕК під час обговорення результатів, виставлення оцінок, вирішення питань щодо присудження певного ступеня вищої освіти та прийняття рішення про видачу дипломів про вищу освіту або відмову в їх видачі;
- розглядати звернення здобувачів з питань складання атестаційного екзамену та приймати відповідні рішення;
- контролювати роботу секретаря ЕК щодо підготовки необхідних документів до початку роботи комісії та оформлення протоколів ЕК;
- складати звіт про результати роботи ЕК та, після обговорення його на заключному засіданні, надавати через навчальний відділ ректору.

Заступником голови ЕК можуть призначатися: ректор, декан факультету економічних відносин та фінансів або його заступник, завідувач кафедри економіки та бізнесу, гарант освітньої програми Економіка підприємства, професор кафедри. Заступник голови ЕК зобов'язаний:

- знати права та обов'язки голови та членів ЕК;
- у разі відсутності з поважних причин голови ЕК виконувати його обов'язки.

Члени ЕК призначаються з числа деканів факультетів (директора інституту), їх заступників, завідувачів кафедр, професорів, доцентів, старших викладачів, які мають науковий ступінь, визнаних фахівців із відповідних спеціальностей. Не дозволяється формувати склад екзаменаційної комісії з числа фахівців, які не мають кваліфікації за відповідним фахом та/або мають недостатньо тривалий (менше 5 років) стаж роботи за фахом.

Члени ЕК зобов'язані:

- ознайомитися з вимогами нормативних документів щодо атестації здобувачів та критеріями оцінювання рівня навчальних досягнень здобувачів;
- особисто оцінювати, згідно з відповідними критеріями, відповіді при проведенні атестаційного екзамену в усній формі кожного здобувача;
- бути присутніми на проведенні атестаційного екзамену, на засіданнях ЕК під час обговорення результатів, виставлення оцінок, вирішення питань про присудження певного ступеня вищої освіти та прийняття рішення про видачу дипломів про вищу освіту або відмову в їх видачі.

Секретар ЕК призначається з числа науково-педагогічних працівників факультету або кафедри. Секретар ЕК забезпечує правильне й своєчасне оформлення документів.

Секретар до початку роботи ЕК має:

- пройти інструктаж на нараді з питань оформлення документації ЕК, яку проводить навчальний відділ;
- отримати на факультеті супровідні документи (затверджений графік роботи ЕК, накази, розпорядження, списки здобувачів, допущених до атестації, зведені відомості, завірені деканом факультету, про виконання здобувачами навчального плану та отримані оцінки, індивідуальні плани здобувачів тощо), що необхідні для забезпечення якісної та кваліфікованої роботи ЕК;
- отримати в навчальному відділі бланки протоколів або роздрукувати електронну версію та підготувати до засідання ЕК.

Секретар перед засіданням ЕК, на якому буде проводитися атестаційний екзамен отримує від випускової кафедри:

- програму атестаційного екзамену та довідкові матеріали, необхідні для використання здобувачами під час підготовки та відповіді на питання в усній формі;
- від голови ЕК безпосередньо перед початком роботи ЕК комплект екзаменаційних білетів (комплексних завдань, тестів).

Секретар під час роботи ЕК доводить до відома голови та членів ЕК інформацію, що стосується роботи, готує та подає до ЕК необхідні документи, веде протоколи засідань ЕК, робить записи в залікових книжках здобувачів про результати атестації та надає їх на підпис голові й членам ЕК. Після засідання ЕК секретар: подає до навчального відділу та факультету результати складання атестаційного екзамену, здає до навчального відділу оформлені протоколи засідань ЕК та надає допомогу голові ЕК у підготовці та оформленні звіту.

3. Організація роботи екзаменаційної комісії

ЕК з атестації здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за освітньою програмою Економіка підприємства працює у строки, визначені зведеним графіком навчального процесу на поточний навчальний рік.

Розклад роботи ЕК, узгоджений з головою екзаменаційної комісії, готується деканом факультету економічних відносин та фінансів та/або завідувачем кафедри економіки та бізнесу в трьох екземплярах, погоджується з проректором з науково-педагогічної роботи та затверджується ректором університету до початку проведення атестаційного екзамену.

Один екземпляр розкладу роботи ЕК подається до навчального відділу, другий зберігається в деканаті факультету економічних відносин та фінансів, третій знаходиться в голови ЕК.

Не пізніше ніж за один день до початку екзамену відповідальним працівником деканату до ЕК подаються: витяг із наказу про затвердження персонального складу екзаменаційної комісії зі спеціальності; розклад роботи екзаменаційної комісії; списки здобувачів (за навчальними групами), допущених до проходження атестації; зведена відомість з зазначенням середнього балу з теоретичних дисциплін, курсових проєктів (робіт), практик тощо протягом усього строку навчання, завірена деканом факультету або його заступником; залікові книжки здобувачів, допущених до проходження атестації.

До атестації допускаються здобувачі, які виконали всі вимоги освітньої програми і відповідного навчального плану.

Складання атестаційного екзамену проводиться на відкритому засіданні ЕК за участю не менше половини її складу за обов'язкової присутності голови ЕК. Оцінювання результатів рівня знань здобувачів під час складання атестаційного екзамену здійснюється за 100-бальною шкалою оцінювання з переведенням її в оцінку за шкалою ЄКТС відповідно до Положення про організацію освітнього процесу в Університеті.

Кожне засідання ЕК оформлюється протоколом, який складається в одному примірнику. Усі розділи протоколу повинні бути заповнені. Без підписів голови комісії та членів ЕК, які були присутні на засіданні, протокол вважається недійсним. Помилки та виправлення в протоколі не допускаються. Після проведення захисту секретар ЕК формує справу. Протоколи засідань ЕК зберігаються в навчальному відділі.

4. Порядок проведення атестаційного екзамену

Під час проведення атестаційного екзамену в письмовій формі на одному засіданні ЕК атестується не більше ніж 30 осіб одночасно. Тривалість письмового екзамену для одного здобувача не повинна перевищувати 3 годин. Загальна тривалість екзамену не повинна перевищувати шести академічних годин на день.

Атестаційний екзамен за ОП Економіка підприємства проводиться письмово. Екзаменаційні білети рівнозначні за складністю, містять тести теоретичного характеру (30 тестів з професійно-орієнтованих дисциплін) та практичні завдання (2 ситуаційні задачі).

Всі завдання пов'язані з практичною діяльністю та побудовані з урахуванням вимог стандарту освіти. Вони вимагають від студентів уміння комплексно застосовувати знання для вирішення екзаменаційних ситуацій і задач, знаходити причинно-наслідкові зв'язки, прогнозувати результат, креативно підходити до роботи та самостійно приймати рішення.

При проведенні атестаційного екзамену в письмовій формі, після його закінчення, голова ЕК розподіляє контрольні роботи здобувачів між членами ЕК для їх перевірки. Кожну роботу перевіряє один член ЕК. Оцінювання виконується відповідно до критеріїв оцінювання результатів рівня знань здобувачів. Результати вносяться до протоколу.

Голова ЕК обов'язково має перевірити атестаційні роботи, які оцінені на 90 балів і більше за 100-бальною шкалою Університету, а також вибірково декілька інших атестаційних робіт здобувачів. Результати письмового екзамену голова ЕК оголошує здобувачам після перевірки робіт, але не пізніше наступного дня.

5. Критерії оцінювання знань здобувачів

Головними критеріями оцінки відповіді здобувача на атестаційному екзамені є:

- 1) правильність відповідей на тестові завдання;
- 2) аналітичність і виявлення розуміння системних зв'язків у межах предмета дисципліни при розв'язанні задач.

Кожне тестове завдання має лише одну правильну відповідь та оцінюється в 2 бали. Відповідно, максимальна кількість балів за всі вірно виконані тестові завдання – 60 балів. Практична частина містить 2 задачі. Кожна правильно розв'язана задача оцінюється в 20 балів. Відповідно, максимальна кількість балів за дві вірно виконані задачі – 40 балів.

Результати підсумкової атестації визначаються оцінками за національною, 100-бальною шкалою і шкалою ЄКТС (табл. 1). Оцінювання результатів складання атестаційного екзамену здійснюється в порядку, передбаченому прийнятою в Університеті системою контролю знань.

Здобувачі, які отримали на атестаційному екзамені менше ніж 60 балів, вважаються такими, що не пройшли підсумкову атестацію.

1. Шкала оцінювання

Оцінка за національною шкалою	Оцінка ЄКТС	Визначення	Кількість балів
Відмінно	A	Відмінно - відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок	90-100
Добре	B	Дуже добре – вище середнього рівня з кількома помилками	82-89
	C	Добре – загалом правильна робота з певною кількістю помилок	74-81
Задовільно	D	Задовільно – непогано, але зі значною кількістю недоліків	64-73
	E	Достатньо – виконання задовольняє мінімальні критерії	60-63
Незадовільно	FX	Незадовільно – потрібно працювати перед тим, як отримати позитивну оцінку	35-59
	F	Незадовільно – необхідна серйозна подальша робота	< 35

Університет на підставі рішень екзаменаційних комісій видає наказ про присудження особам, які успішно виконали вимоги освітньої програми відповідних кваліфікацій, що складаються з інформації про здобуті особами ступені вищої освіти та спеціальності.

Здобувачі вищої освіти, які за результатами виконання освітньої програми мають оцінки «відмінно» не менше як 75% з усіх навчальних дисциплін і практичної підготовки, оцінки «добре» з інших навчальних дисциплін, бальні оцінки з заліків не менше 75, пройшли атестацію з оцінкою «відмінно», отримують документ про вищу освіту з відзнакою відповідно до Положення про диплом з відзнакою Державного біотехнологічного університету.

Якщо здобувач вищої освіти не з'явився на засідання ЕК для складання атестаційного екзамену, то в протоколі ЕК відзначається, що він не з'явився на засідання ЕК.

Здобувачам вищої освіти, які з поважних (документально підтверджених) причин не з'явилися для проходження атестації, ректором Університету може бути змінена дата її проходження у межах терміну роботи ЕК. У разі неможливості проходження атестації, такі особи мають право на поновлення (в межах ліцензованого обсягу за відповідною спеціальністю (освітньою програмою) на навчання в Університеті для проходження атестації під час наступного терміну роботи ЕК.

6. Програми дисциплін, що входять до атестаційного екзамену

6.1. Економіка підприємства

Мета вивчення дисципліни – формування у здобувачів сучасного економічного мислення і системи спеціальних економічних знань з теорії та практики діяльності підприємств, управління ресурсами, процесами, результатами для розробки економічно обґрунтованих рішень щодо ефективності створення, функціонування та розвитку підприємств.

Завдання вивчення дисципліни забезпечити теоретичну та практичну підготовку студентів до розв’язання складних завдань, пов’язаних з прийняттям економічних рішень щодо створення, функціонування та розвитку підприємств в процесі їх діяльності.

Предметом вивчення є закономірності функціонування підприємства, принципи, методи та інструменти управління його ресурсами, процесами та результатами діяльності.

Базовими дисциплінами для успішного засвоєння програмного матеріалу дисципліни є «Національна економіка», «Мікроекономіка», «Макроекономіка», «Статистика», «Економіка праці і соціально-трудова відносини», «Міжнародна економіка». Знання, отримані здобувачами з «Економіка підприємства» забезпечують ефективне засвоєння інших навчальних дисциплін, успішне проходження практик, тренінгу, атестації.

У результаті вивчення дисципліни у здобувача формуються:

інтегральна компетентність (ІК): здатність розв’язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми які характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, що передбачає застосування теорій та методів економічної науки;

загальні компетентності:

ЗК4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК9. Здатність до адаптації та дій в новій ситуації.

ЗК11. Здатність приймати обґрунтовані рішення

фахові компетентності:

СК11. Здатність обґрунтовувати економічні рішення на основі розуміння закономірностей економічних систем і процесів та із застосуванням сучасного методичного інструментарію.

СК12. Здатність самостійно виявляти проблеми економічного характеру при аналізі конкретних ситуацій, пропонувати способи їх вирішення.

СК13. Здатність проводити економічний аналіз функціонування та розвитку суб’єктів господарювання, оцінку їх конкурентоспроможності.

Навчальна дисципліна «Економіка підприємства» забезпечує формування таких програмних результатів навчання:

- ПРН3. Знати та використовувати економічну термінологію, пояснювати базові концепції мікро- та макроекономіки.
- ПРН5. Застосовувати аналітичний та методичний інструментарій для обґрунтування пропозицій та прийняття управлінських рішень різними економічними агентами (індивідуумами, домогосподарствами, підприємствами та органами державної влади).
- ПРН7. Пояснювати моделі соціально-економічних явищ з погляду фундаментальних принципів і знань на основі розуміння основних напрямів розвитку економічної науки.
- ПРН8. Застосовувати відповідні економіко-математичні методи та моделі для вирішення економічних задач.
- ПРН10. Проводити аналіз функціонування та розвитку суб'єктів господарювання, визначати функціональні сфери, розраховувати відповідні показники які характеризують результативність їх діяльності
- ПРН12. Застосовувати набуті теоретичні знання для розв'язання практичних завдань та змістовно інтерпретувати отримані результати.
- ПРН13. Ідентифікувати джерела та розуміти методологію визначення і методи отримання соціально-економічних даних, збирати та аналізувати необхідну інформацію, розраховувати економічні та соціальні показники.
- ПРН16. Вміти використовувати дані, надавати аргументацію, критично оцінювати логіку та формувати висновки з наукових та аналітичних текстів з економіки.
- ПРН23. Показувати навички самостійної роботи, демонструвати критичне, креативне, самокритичне мислення.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

I. Основи функціонування підприємства

Тема 1. Теорії підприємств і основи підприємництва

Поняття підприємства та основні засади його функціонування. Сутність та основні ознаки підприємства. Основи господарювання підприємств. Визначення та склад суб'єктів господарювання. Підприємство як суб'єкт господарювання: сутність та напрями діяльності.

Теорії підприємства. Неокласична теорія. Інституціональна теорія. Еволюційна теорія. Підприємницька теорія. Агентська теорія. Інтеграційна теорія.

Загальна характеристика підприємницької та господарської діяльності. Господарська діяльність. Види господарської діяльності. Функції підприємництва. Принципи підприємництва. Основні форми підприємницької діяльності. Організаційно-правові форми підприємницької діяльності. Договірні взаємовідносини в підприємницькій діяльності.

Рекомендована література: [1; 2; 5, с. 18-30, 64-91; 6, с. 12-27; 7, с. 9-12; 8, с. 9-14; 13]

Тема 2. Підприємство як суб'єкт господарювання

Сутність, цілі та напрями діяльності підприємства. Класифікація підприємств. Види підприємств (за метою і характером діяльності: комерційні та некомерційні; за формою власності: приватні, колективні, комунальні, державні, змішані; за національною належністю капіталу).

Господарські товариства. Сутність і характерні ознаки господарських товариств. Основні види господарських товариств.

Види та організаційно-правові форми об'єднань підприємств (асоціація, кооперація, консорціум, концерн, картель, трест, промислово-фінансові групи, холдинги).

Рекомендована література: [1; 2; 5, с. 32-63; 6, с. 37-50; 7, с. 13-30; 8, с. 16-26; 11]

Тема 3. Середовище господарювання підприємства

Внутрішнє та зовнішнє середовище підприємства. Сутність та складові зовнішнього середовища підприємства. Зміст та характеристики чинників макросередовища підприємства. Економічні, політико-правові, технологічні, соціальні чинники зовнішнього середовища. Середовище безпосереднього впливу на підприємство (постачальники, посередники, споживачі, конкуренти, контактні аудиторії). Внутрішнє середовище підприємства та його складові.

Методи аналізу середовища підприємства. Сканування зовнішнього середовища. Моніторинг зовнішнього середовища

Рекомендована література: [1; 2; 5, с. 85-91; 6, с. 60-76; 8, с. 27-31]

Тема 4. Структура та управління підприємством

Функції (планування, організація, мотивація, контроль) та методи управління (організаційні, економічні та соціально-психологічні). Типи організаційних структур управління підприємствами (лінійна, функціональна, лінійно-функціональна, матрична, дивізійна).

Поняття виробничої структури та соціальної інфраструктури підприємства.

Суспільні форми організації виробництва (концентрація, спеціалізація, кооперування, комбінування, конверсія і диверсифікація).

Рекомендована література: [1; 2; 6, с. 90-103; 7, с. 37-578, с. 16-26; 8, с. 34-46]

Тема 5. Ринок і продукція підприємства

Поняття ринку цільового товару. Параметри ринку. Кон'юнктура ринку. Конкуренція: поняття, форми, методи. Характеристика основних типів ринків.

Предметна і функціональна конкуренція. Чинники, які впливають на конкурентну боротьбу.

Ціннісний підхід у діяльності підприємства. Продукція (послуги) підприємства: поняття, види, характеристики. Класифікація товарів. Поняття та характерні ознаки послуги. Види послуг. Показники вимірювання обсягів продукції (послуг) підприємства. Номенклатура та асортимент продукції. Обсяги товарної, валової, чистої та реалізованої продукції.

Рекомендована література: [1; 2; 6, с. 65-67; 7, с. 282-285]

Тема 6. Планування діяльності підприємства

Планування: сутність та різновиди планів підприємства. Стратегічне, тактичне і оперативне планування: сутність та часові межі. Система планів підприємства.

Планування обсягів діяльності підприємства. Виробнича програма в системі планів підприємства.

Бізнес-план: визначення та його розділи (резюме, опис продукції, (послуг), маркетинг-план, виробничий план, організаційний план, фінансовий план, оцінка ризиків).

Методи планування. Поняття економіко-математичної моделі та моделювання. Класифікація моделей. Поняття адекватності моделі. Модель «чорної скриньки». Основні етапи побудови економіко-математичної моделі.

Рекомендована література: [1; 2; 4, с. 113-144; 5, с. 403-432; 6, с. 116-130; 8, с. 60-75]

II. Ресурсне забезпечення діяльності підприємства

Тема 7. Персонал і продуктивність праці

Поняття, класифікація та структура персоналу. Категорії персоналу підприємств (керівники, спеціалісти, службовці, робітники). Поділ персоналу за професіями, спеціальностями і кваліфікацією. Особливості структури персоналу підприємств та організацій різних типів, розмірів і форм власності.

Продуктивність праці як економічна категорія. Підходи до визначення та методи розрахунку продуктивності праці на підприємствах. Показники рівня продуктивності праці. Зовнішні та внутрішні чинники зростання продуктивності праці. Динаміка і резерви підвищення продуктивності праці на підприємствах різних галузей економіки України.

Планування персоналу: сутність, об'єкти аналізу та технологія здійснення. Чинники, для розрахунків необхідної чисельності персоналу фірми. Визначення чисельності працівників управління, спеціалістів і службовців для підприємств різних розмірів, форм власності та сфер діяльності. Розрахунки чисельності окремих категорій робітників виробничих підприємств.

Кадрова політика й система управління персоналом. Сутність, завдання, особливості розроблення і функціонування кадрової політики підприємства.

Рекомендована література: [1; 2; 5, с. 92-102; с.103-110 6, с. 256-262, с. 263-282; 8, с. 102-110, с. 111-114]

Тема 8. Оплата праці на підприємстві, її форми та системи

Мотивація трудової діяльності. Поняття системи мотивації праці. Принципи регулювання поведінки працівників. Алгоритм регулювання поведінки окремих категорій персоналу залежно від результативності діяльності.

Поняття оплати праці. Основна заробітна плата і додаткова оплата праці. Основні функції заробітної плати та їх реалізація. Державна політика оплати праці. Основи організації оплати праці на підприємствах (в організаціях). Тарифно-посадова система.

Форми і системи оплати праці. Форми оплати праці: відрядна та почасова. Основні системи оплати праці. Сучасні тенденції у застосуванні форм заробітної плати. Колективні форми організації та оплати праці.

Рекомендована література: [1; 2; 5, с. 111-131; 6, с. 301-318]

Тема 9. Соціально-трудова відносина на підприємстві

Загальна характеристика соціально-трудова відносина. Характерні ознаки та типи соціально-трудова відносина. Складові системи соціально-трудова відносина.

Взаємозв'язки між суб'єктами соціально-трудова відношень. Корпоративна культура підприємства: поняття, види та функції, вплив на діяльність підприємства.

Рекомендована література: [1; 2; 6, с. 142-156; 7, с. 181-191; 8, с. 123-124; 10; 14]

Тема 10. Основний капітал підприємства

Сутність, класифікація та структура основного капіталу. Види і класифікація основного капіталу. Джерела формування капіталу. Характеристика структури та стадій круговороту основного капіталу. Види вартості основного капіталу. Визначення та особливості розрахунку первісної, залишкової, відновної, балансової, ліквідаційної та середньорічної вартості основного капіталу.

Спрацювання та відтворення основних засобів. Сутність чинники спрацювання. Форми простого та розширеного відтворення матеріальних необоротних активів. Амортизація основних засобів. Сутність та методи нарахування. Ефективність використання та відтворення основного капіталу підприємства. Сутність та показники для оцінювання. Напрями підвищення ефективності використання та відтворення необоротних активів підприємства.

Рекомендована література: [1; 2; 5, с. 132-176; 7, с. 64-88; 8, с. 140-154]

Тема 11. Нематеріальні ресурси та нематеріальні активи підприємства

Нематеріальні ресурси. Поняття і види нематеріальних ресурсів підприємства. Характеристика об'єктів промислової власності. Інформація як ресурс. Інформаційні технології і програмні продукти. Інші нематеріальні ресурси (ноу-хау, гудвіл).

Нематеріальні активи. Поняття та елементний склад нематеріальних активів (патенти на право виключного користування об'єктами промислової власності, авторське право тощо). Оцінка і строки зношування (старіння) нематеріальних активів підприємства.

Рекомендована література: [1; 2; 5, с. 92-102; 7, с. 202-227; 8, с. 187-197]

Тема 12. Оборотний капітал підприємства

Оборотний капітал як умова здійснення господарської діяльності. Сутність оборотного капіталу. Класифікація оборотного капіталу. Формування оборотного капіталу. Етапи обороту оборотного капіталу. Функціонування оборотного капіталу в межах операційного циклу.

Нормування витрат і розрахунок необхідного обсягу оборотних активів підприємства. методи розрахунку нормативів оборотних активів. Джерела фінансування оборотного капіталу.

Показники ефективності використання оборотного капіталу. Джерела та шляхи підвищення ефективності використання оборотного капіталу.

Рекомендована література: [1; 2; 5, с. 177-199; 8, с. 167-179]

III. Організація та результати діяльності підприємства

Тема 13. Інвестицій підприємства

Економічна сутність інвестицій та їх структури. Класифікація інвестицій. Класифікація інвесторів. Характеристика складових елементів джерел формування інвестиційних ресурсів на підприємстві. Принципи обґрунтування вибору джерел формування інвестиційних ресурсів. Базові принципи оцінки ефективності реальних інвестицій. Показники оцінки ефективності інвестиційної діяльності.

Характеристика форм фінансового інвестування. Класифікація фінансових інструментів. Сутність портфельного інвестування. Оцінка ефективності фінансового інвестування.

Рекомендована література: [1; 2; 4, с. 154-178; 6, с. 522-526]

Тема 14. Інноваційна діяльність підприємства

Характеристика інновацій та інноваційної діяльності. Класифікація інновацій. Характеристика різновидів інновацій. Інноваційні процеси. Основні види інноваційних процесів. Основні стадії інноваційного процесу. Форми інноваційного процесу.

Науково-технічний прогрес та його роль у розвитку економіки. Поняття і основні форми науково-технічного прогресу. Напрями науково-технічного прогресу.

Оцінка ефективності інноваційної діяльності. Ефекти інноваційної діяльності та їх взаємозв'язок. Ефекти від здійснення інноваційної діяльності. Економічна ефективність інновацій.

Рекомендована література: [1; 2; 4, с. 186-197; 6, с. 534-537]

Тема 15. Техніко-технологічна база та виробнича потужність підприємства

Характеристика техніко-технологічної бази виробництва. Поняття і структура техніко-технологічної бази підприємства. Організаційно-економічне управління технічним розвитком підприємства. Сутність і форми технічного розвитку підприємства. Показники технічного рівня підприємства.

Виробнича потужність підприємства. Чинники виробничої потужності підприємства. Методичні принципи розрахунку виробничої потужності. Показники виробничої потужності підприємства.

Рекомендована література: [1; 2; 5, с. 501-523; 7, с. 276-281; 8, с. 200-203]

Тема 16. Матеріально-технічне забезпечення та логістика підприємства

Мета, функції та завдання логістики на підприємстві. Рівні та види логістики. Методи оцінювання витрат протягом циклу переміщення та переробки матеріалів. Методи розрахунку тривалості виконання замовлення.

Матеріальний потік та його різновиди. Поняття та основні характеристики матеріального потоку. Технологія планування та організації систем руху матеріальних потоків.

Матеріально-технічне забезпечення виробництва. Характеристика, форми і системи матеріально-технічного забезпечення виробництва. Обчислення потреби підприємства в матеріалах. Запаси матеріалів та їх регулювання. Оптимізація кількісних параметрів постачання матеріалів.

Виробнича логістика та внутрішньовиробничі логістичні системи. Поняття, завдання та особливості здійснення виробничої логістики на підприємстві. Основні напрями оптимізації виробничого процесу. Сучасні системи управління матеріальними потоками.

Рекомендована література: [1; 2; 8, с. 212-217]

Тема 17. Організація виробництва та забезпечення якості продукції

Сутність, структура та принципи організації виробничого процесу. Поняття та основні складові виробничого процесу. Класифікація виробничих процесів. Характеристика виробничих процесів. Типи і методи організації виробництва. Характеристика типів виробництва. Основні типи виробництва та показники для їх визначення.

Поняття і сутність виробничого циклу. Структура виробничого циклу. Поєднання операцій технологічного процесу. Методи організації виробництва.

Якість продукції. Показники якості продукції. Стандартизація і сертифікація продукції. Міжнародні системи сертифікації та національні системи якості. Економічна ефективність стандартизації та сертифікації продукції. Державний нагляд за якістю і внутрішньовиробничий технічний контроль.

Рекомендована література: [1; 2; 5, с. 403-432; 6, с. 384-395; 8, с. 212-224]

Тема 18. Витрати підприємства

Загальна характеристика витрат. Різновиди витрат. Система управління витратами. Організаційна система управління витратами на підприємстві, сутність аналізу «витрати-випуск-прибуток».

Кошториси центрів відповідальності та підприємства в цілому. Диференціація витрат за місцем їх формування центрами відповідальності. Методика складання кошторисів підрозділів. Кошторис підприємства в цілому.

Собівартість продукції. Калькулювання та його роль в управлінні витратами. Собівартість продукції. Методи калькулювання у однопродуктовому та багатопродуктовому виробництві. Собівартість продукції на різних етапах операційного циклу.

Рекомендована література: [1; 2; 5, с. 248-295; 6, с. 412-430; 8, с. 254-263]

Тема 19. Ціни та цінова політика підприємства

Ціна на продукцію (послуги): сутність та функції (обліково-вимірювальна, розподільча та стимулююча). Різновиди цін (договірні, вільні, регульовані, роздрібні, оптові). Порядок встановлення цін. Знижки з цін. Методи ціноутворення.

Цілі цінової політики. Принципи цінової політики підприємства. Типи цінової політики підприємства

Рекомендована література: [1; 2; 6, с. 447-464; 7, с. 340-344; 8, с. 83-90]

Тема 20. Фінансово-економічні результати діяльності підприємства

Джерела фінансування діяльності підприємства. Дохід і прибуток підприємства. Джерела формування доходу і прибутку підприємства. Види доходу та прибутку підприємства. Фінансовий результат діяльності підприємства. Фінансові результати за видами діяльності підприємства.

Розподіл і використання прибутку на підприємстві. Основні напрями розподілу прибутку на підприємстві. Чинники, що впливають на розподіл прибутку на підприємстві. Рентабельність підприємства. Показники і методи визначення рентабельності підприємства.

Рекомендована література: [1; 2; 4, с. 68-104; 5, с. 364-380; 6, с. 496-504; 7, с. 355-378; 8, с. 273-280; 9]

Тема 21. Ефективність діяльності та конкурентоспроможність підприємства

Економічна сутність ефективності діяльності підприємства та підходи до її вимірювання. Методичний інструментарій оцінки ефективності діяльності підприємства. Показники ефективності діяльності.

Оцінювання фінансово-економічного стану підприємства. Методичні підходи та показники оцінки фінансово-економічного стану підприємства. Методичні підходи до оцінки соціальної ефективності діяльності підприємства.

Сутність та основні складові конкурентоспроможності підприємства. Конкурентоспроможність продукції. Методичні засади оцінки конкурентоспроможності продукції та підприємства.

Чинники ефективності та конкурентоспроможності підприємства. Внутрішні чинники підвищення ефективності діяльності підприємства. Зовнішні чинники підвищення ефективності виробництва. Впровадження засад сталого розвитку у забезпечення ефективності діяльності та конкурентоспроможності підприємства.

Рекомендована література: [1; 2; 4, с. 9-30; 232-255; 5, 313-343; 6, с. 505-508; 7, с. 379-385 8, с. 304-310; 12;15]

Тема 22. Розвиток підприємства

Сутнісна характеристика, роль і значення розвитку підприємства. Поняття «розвиток», його роль, місце і значення в господарській діяльності. Видова класифікація розвитку підприємства. Теорії розвитку підприємства.

Методичний інструментарій аналізу процесів розвитку на підприємстві. Інструментарій аналізу процесів розвитку підприємства.

Розвиток підприємств: моделі, трансформація та реструктуризація. Моделі розвитку підприємств. Трансформація підприємства. Сутність і мета реструктуризації підприємства. Розвиток бізнесу в умовах європейської інтеграції. Цифрові технології та штучний інтелект у забезпеченні розвитку підприємства

Рекомендована література: [1; 2; 4, с. 205-220; 6, с.580-604; 18]

Тема 23. Економічна безпека та антикризова діяльність підприємства

Характеристика економічної безпеки підприємства. Функціональні складові економічної безпеки підприємства. Показники економічної безпеки підприємства. Управління економічною безпекою підприємства.

Економічна сутність та причини банкрутства. Чинники банкрутства підприємства. Методика оцінки ймовірності банкрутства. Організація та наслідки ліквідації збанкрутілих підприємств. Заходи антикризової діяльності підприємства.

Рекомендована література: [1; 2; 4, с. 268-306; 6, с. 619-650; 8, с. 313-322; 16; 17]

Рекомендована література

Методична:

1. Круглова О.А., Величко К.Ю. Економіка підприємства. Збірник ситуаційних завдань до практичних занять для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. ДБТУ, Харків, 2024. 41 с.
2. Круглова О.А. Економіка підприємства. Методичні матеріали щодо змісту самостійної роботи, поточного й підсумкового контролю знань із дисципліни для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Економіка підприємства» денної та заочної форм навчання. ДБТУ, Харків, 2024. 29 с.
3. Круглова О.А., Величко К.Ю. Економіка підприємства. Методичні вказівки до виконання курсової роботи для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 051 «Економіка» ОПП «Економіка підприємства». ДБТУ, 2023. 28 с.

Основна література:

4. Економіка підприємства : підручник : у 3 ч. Ч. 3 / А. А. Мазаракі, Н. М. Гуляєва, І. В. Стояненко та ін. ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. 356 с.
5. Економіка підприємства : підручник / за заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника. Університетська книга, 2023. 874 с.
6. Економіка підприємства : підручник / за заг. ред. Л. Г. Ліпич. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 426 с.
7. Економіка підприємства : підручник. Л. Л. Лазебник, В.В. Гурочкіна, Л.В. Слюсарєва та ін. / за заг. ред. Л.Л. Лазебник. Ірпінь: Університет ДФС України, 2021. 426 с.
8. Шандова, Н. В. Економіка підприємства : навч. посіб. / Н. В Мешкова-Кравченко, С .А. Латкіна. Херсон: ФОП Вишемирський В. С., 2021. 336 с.

Допоміжна література:

9. Круглова, О., Козуб, В., Козуб, С., Наумова, Т., Акімова, Н., Твердохліб, К. (2023). Уплив економічних та неекономічних чинників на рентабельність підприємства. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(48), 193–205. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.1.48.2023.3918>.
10. Круглова О.А., Олім В.О. (2022). Корпоративне управління на засадах ціннісного підходу. *Інтелект XXI*. № 3. С. 27-31. URL: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2022-3.5>
11. Куцик, П. О. (2022). Проблемні аспекти та пріоритети розвитку малого і середнього підприємництва України. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. (69). С. 7-14.
12. Лігоненко, Л. О., Матяш, В. С. (2024). AI-технології як інструмент формування конкурентних переваг підприємств. *Управління розвитком соціально-економічних систем: Матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21-22 березня 2024 року)*. Харків: ДБТУ. Ч. 1. 2024. С. 66.
13. Мельник Л. Г., Маценко О. М., Дериколенко О. М., Кириленко М. В., Стародуб І. А. (2021). Економіка підприємств, територій та макроекономічних систем в

умовах цифрових трансформацій: від стабільності й лінійного мислення до антикрихкості та нелінійного, інноваційного мислення. *Механізм регулювання економіки* № 3. С. 67-78. DOI: <https://doi.org/10.21272/mer.2021.93.06>.

14. Міценко, Н. Г., Іванченко, Г. В., Боднарюк, В. А., Лозовий, Т. І. (2022). Управління персоналом на засадах сталого розвитку як складова організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку підприємства. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*, (67), 21-26.
15. Портер М. Конкурентна стратегія. Техніки аналізу галузей і конкурентів. Київ: Наш формат, 2020. 424 с.
16. Токмакова, І. В., Панченко, Н. Г., Кургузова, М. Ю. (2022). Розроблення антикризової стратегії підприємства в умовах цифрової трансформації. *Вісник економіки транспорту і промисловості*, (76-77), С.70-80.
17. Філюк, Н. (2024). Стратегічне управління економічною безпекою підприємства, як фактор забезпечення його стабільності та розвитку. *Наукові інновації та передові технології*, 11 (39).
18. Фролова, Л. В., Котов, Б. В. (2022). Тенденції розвитку підприємницьких структур в Україні. *Economic Journal Odessa polytechnic university*, 4 (22), С.54-61.

Електронні інформаційні ресурси:

19. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
20. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
21. Наукова бібліотека ДБТУ. URL: <https://library.btu.kharkov.ua/>
22. Економіка підприємства. URL: <http://moodle.btu.kharkiv.ua/?lang=uk>

6.2. Планування діяльності підприємства

Метою дисципліни є формування у здобувачів комплексу професійних знань з теоретичних і практичних засад планування діяльності суб'єктів господарювання, навичок та умінь розробляти перспективні і поточні плани діяльності підприємства.

Завданнями опанування дисципліною є: вивчення й осмислення теоретичних знань методології та методики планування діяльності підприємства; ознайомлення з передовим вітчизняним і зарубіжним досвідом у сфері планування; набуття здобувачами вмінь використовувати економічний інструментарій для проведення планових техніко-економічних розрахунків, розробки альтернативних планів та обґрунтування оптимальних варіантів розвитку підприємства; розвиток дослідницьких і творчих навичок у використанні здобувачами на практиці набутих теоретичних знань.

Предметом вивчення дисципліни є теоретичні, методичні та прикладні засади процесів формування системи планів діяльності підприємства.

Вивчення дисципліни ґрунтується на засвоєнні програмного матеріалу дисциплін «Статистика», «Економетрика», «Біоекономіка», «Економіка підприємства», «Фінанси підприємства», «Маркетинг».

Згідно з ОП Економіка підприємства у результаті вивчення дисципліни у здобувача формуються:

інтегральна компетентність (ІК): здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми в сфері планування діяльності підприємства, які характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, що передбачає застосування теорій та методів економічної науки.

загальні компетентності:

- ЗК 3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
- ЗК 4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;
- ЗК 8. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел;
- ЗК11. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

фахові компетентності:

- СК9. Здатність прогнозувати на основі стандартних теоретичних та економетричних моделей соціально-економічні процеси.
- СК10. Здатність використовувати сучасні джерела економічної, соціальної, управлінської, облікової інформації для складання службових документів та аналітичних звітів.
- СК11. Здатність обґрунтовувати економічні рішення на основі розуміння закономірностей економічних систем і процесів та із застосуванням сучасного методичного інструментарію.

Навчальна дисципліна «Планування діяльності підприємства» забезпечує формування таких *програмних результатів навчання:*

- ПРН5. Застосовувати аналітичний та методичний інструментарій для обґрунтування пропозицій та прийняття управлінських рішень різними економічними агентами (індивідуумами, домогосподарствами, підприємствами та органами державної влади).
- ПРН6. Використовувати професійну аргументацію для донесення інформації, ідей, проблем та способів їх вирішення до фахівців і нефахівців у сфері економічної діяльності.
- ПРН8. Застосовувати відповідні економіко-математичні методи та моделі для вирішення економічних задач.
- ПРН10. Проводити аналіз функціонування та розвитку суб'єктів господарювання, визначати функціональні сфери, розраховувати відповідні показники які характеризують результативність їх діяльності.
- ПРН13. Ідентифікувати джерела та розуміти методологію визначення і методи отримання соціально-економічних даних, збирати та аналізувати необхідну інформацію, розраховувати економічні та соціальні показники.
- ПРН15. Демонструвати базові навички креативного та критичного мислення у дослідженнях та професійному спілкуванні.
- ПРН17. Виконувати міждисциплінарний аналіз соціально-економічних явищ і проблем в одній або декількох професійних сферах з

врахуванням ризиків та можливих соціально-економічних наслідків.

- ПРН18. Використовувати нормативні та правові акти, що регламентують професійну діяльність.
- ПРН22. Демонструвати гнучкість та адаптивність у нових ситуаціях, у роботі із новими об'єктами, та у невизначених умовах.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Сутність планування, його особливості на підприємстві

Сутність планології як науки планування, її предмет, об'єкт і методи дослідження. Характеристика понять план та планування. Планування як розумовий процес. Переваги та недоліки планування. Чинники, що обмежують застосування планування в сучасних вітчизняних умовах.

Форма плану. Змістова характеристика планування як орієнтованої на майбутнє діяльності з прийняття рішень. Альтернативність вибору та критерії прийняття раціональних рішень. Економічна раціональність і способи її досягнення. Формальний, інкрементальний і системний підходи у плануванні.

Місце планування у структурованій за різновидами управлінській діяльності. Планування як процес складання і прийняття планів. Основні принципи планування. Методи планування. Показники як результати перетворення наявної інформації у інформацію для планування. Класифікація показників плану. Порівнянність показників. Система дій, необхідних для виконання плану.

Рекомендована література: [1, 4-9, 11]

Тема 2. Система планів підприємства

Сутність системи планування згідно з теорією систем. Система планування і система планів: термінологічні особливості. Передумови створення і ефективного функціонування системи планування на підприємстві. Комплекси (підсистеми) планування: генеральне, цільове, стратегічне, поточне.

Класифікаційні ознаки та різновиди планів на підприємстві. Особливості та відмінні риси видів планування. Фактори, що впливають на вибір форми планування. Форма планування. Формалізоване представлення планування як досягнення взаємоузгодженості завдань підприємства.

Поточний план як основна складова системи планів, його задачі, склад, загальний порядок розробки. Організація планування на підприємстві. Порядок і послідовність розробки планів. Система інформації. Виконавці.

Рекомендована література: [1, 4, 6-11]

Тема 3. Маркетингові дослідження, планування збуту продукції

План збуту продукції, поняття, основні вихідні дані формування плану, необхідність маркетингових досліджень. Життєвий цикл виробів, їх вплив на величину збуту виробів і одержання прибутку від реалізації. Вплив на попит і обсяги збуту продукції різних факторів (детермінантів) попиту.

Види і основні носії реклами. Розробка програми рекламування. Обґрунтування вибору рекламних засобів і ефективність реклами. Обґрунтування обсягу збуту продукції.

Показники плану. Залишки нереалізованої продукції, їх склад і розрахунки. Планування витрат на збут продукції. Канали збуту продукції, стимулювання збуту з метою підвищення попиту на продукцію.

Рекомендована література: [1, 4-9, 11]

Тема 4. Планування виробництва продукції

Характеристика виробничої програми і вихідних даних для її планування. Структура виробничої програми підприємства. Планування обсягів виробництва продукції у натуральних і вартісних вимірниках. Оптимальний розподіл планової кількості кожної номенклатурної позиції за календарними періодами року (кварталах, місяцях).

Мета оптимізації виробничої програми, планування оптимальної структури номенклатурних позицій. Економіко-математичні методи, що застосовуються у процесі оптимізації виробничої програми. Визначення максимально можливого обсягу виробництва продукції.

Планування товарної, валової, реалізованої і чистої продукції: їх характеристика, склад, розрахунки. Визначення залишків незавершеного виробництва при плануванні валової продукції.

Рекомендована література: [1, 4-12]

Тема 5. Оперативно-календарне планування

Характеристика оперативно-календарного планування. Задачі та зміст календарного планування і диспетчерського регулювання. Міжцехове і внутрішньо-цехове планування. Характеристика рівномірного і ритмічного виробництва.

Планування і оцінка рівня ритмічності виробництва на підприємстві. Оперативно-календарне планування на підприємствах одиничного типу виробництва. Об'єкт планування, порядок проходження замовлень; системи і календарно-планові розрахунки у одиничному типі виробництва. Розробка виробничих програм цехів і дільниць.

Завдання й особливості оперативно-календарного планування у серійному виробництві. Календарно-планові нормативи та їх розрахунки. Системи, які використовуються в процесі оперативно-календарного планування на підприємствах серійного типу; різновиди (комплектні, подетальні).

Планування виробничих програм цехів і дільниць. Особливості оперативного планування на підприємствах масового типу виробництва. Характеристика подетальних систем планування. Розрахунки календарно-планових нормативів. Планування роботи потокових ліній.

Рекомендована література: [1, 4-11]

Тема 6. Планування матеріально-технічного забезпечення виробництва

Завдання матеріально-технічного забезпечення підприємства, вихідні дані для розробки плану та послідовність його складання. Методи розрахунку потреби в матеріальних ресурсах для основного виробництва. Особливості її визначення в деяких галузях промисловості.

Склад і класифікація запасів. Нормування виробничих запасів. Методи контролю за величиною нормативного рівня запасу матеріальних ресурсів. Графік зміни запасів при постійних інтервалах обсягів поставок.

Методика розрахунку ціни матеріалів, яка враховує інфляцію. Метод розрахунку потреби цехів у матеріальних ресурсах. Лімітування відпуску матеріалів. Способи забезпечення цехів матеріальними ресурсами.

Рекомендована література: [1, 4-10]

Тема 7. Забезпечення операційної діяльності виробничою потужністю

Поняття, мета та етапи визначення потужності підприємства. Види, вимірники потужності. Чинники впливу на формування потужності підприємства. Вихідні дані для розрахунку потужності. Послідовність розрахунку виробничої потужності підприємства. Фонди часу, які використовуються при розрахунках потужності, їх визначення. Визначення потужності у загальному вигляді. Методики розрахунку виробничої потужності на підприємствах і в підрозділах різних типів виробництва. Визначення виробничої потужності складальних цехів і підрозділів.

Визначення введення в дію нових (додаткових) потужностей. Складання балансу. Визначення середньорічної потужності для обґрунтування обсягів випуску продукції у плановому періоді. Характеристика показників, їх розрахунки.

Рекомендована література: [1; 4-7, 9; 11]

Тема 8. Планування персоналу і оплати праці

Поняття та класифікація категорій персоналу. Задачі планування персоналу. Планування чисельності персоналу. Розрахунок планового балансу робочого часу. Розрахунок чисельності окремих категорій працюючих. Визначення додаткової потреби у персоналі.

Задачі планування продуктивності праці. Вихідні дані для розробки плану з продуктивності праці.

Планування показників продуктивності праці та методи їх обчислення. Підвищення продуктивності праці під дією техніко-економічних факторів.

Задачі планування оплати праці. Склад планового фонду заробітної плати. Вихідні дані для розробки плану з заробітної плати. Показники, що характеризують оплату праці. Методи визначення планового фонду заробітної плати. Розрахунки планового фонду заробітної плати за елементами.

Рекомендована література: [1, 4-7, 9-11]

Тема 9. Планування виробничої інфраструктури

Складові елементи виробничої інфраструктури підприємства. Особливості функціонування та планування діяльності підрозділів виробничої інфраструктури. Методи планування потреб в інструментах різних типів виробництва. Планування діяльності інструментальних цехів.

Планування виробничої програми ремонтно-механічного цеху. Розрахунок середньорічних обсягів ремонтів і робіт з технічного обслуговування. Розрахунок кількості робітників з ремонту та технічного обслуговування. Планування собівартості ремонтних робіт.

Визначення потреби в енергетичних ресурсах. Планування потреби в електроенергії. Вимоги до складання енергетичних балансів. Методика розробки енергобалансів. Планування діяльності енергетичних цехів.

Планування діяльності транспортних цехів. Розрахунок вантажопотоків і вантажообігу. Виробнича програма транспортного цеху. Розрахунок чисельності різних категорій працівників транспортного цеху. Планування собівартості транспортних робіт.

Рекомендована література: [1, 4-7, 9-11]

Тема 10. Планування витрат виробництва

Мета та завдання розробки плану собівартості продукції. Вихідні дані для розробки плану. Послідовність складання плану. Показники планових розрахунків. Послідовність розрахунку планової собівартості. Методика розрахунку зміни собівартості внаслідок впливу факторів. Складові витрат виробничої собівартості. Склад статей калькулювання виробничої собівартості. Розподіл загальновиробничих витрат на постійні та змінні.

Формування собівартості готової продукції. Планування собівартості реалізованої продукції. Взаємозв'язок операційних витрат за функціями й економічними елементами.

Методика розрахунку статей прямих витрат (прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці). Складання зведеного кошторису. Взаємозв'язок кошторису на виробництво з іншими розділами загального плану.

Рекомендована література: [1, 4-7, 9-12]

Тема 11. Фінансове планування на підприємстві

Основні завдання фінансового планування. Види фінансових планів: довгостроковий, поточний і оперативний. Складання фінансового плану за видами діяльності: оперативної, інвестиційної та фінансової.

Планування потреби в основному й оборотному капіталі, їх визначення. Джерела фінансування капітальних вкладень. Методи розрахунку потреби в оборотних коштах.

Планування валового і чистого прибутку, їх характеристика і послідовність розрахунку. Пасивна й активна стадії складання плану з прибутку. Методи планування прибутку. Аналіз «витрати-обсяг-прибуток» в процесі фінансового планування.

Показники прибутковості підприємства. Види рентабельності та їх розрахунки. Податкове планування на підприємстві: принципи, інструменти. Процедури планування окремих видів податків.

Рекомендована література: [1, 4-9, 12]

Тема 12. Планування оновлення продукції

Загальна характеристика, завдання та склад планових робіт зі створення, підготовки виробництва й освоєння нової продукції. Нормативна база планування та комплекс основних планових обчислень. Економічна ефективність освоєння нової продукції. Методичні основи обчислення технологічної собівартості. Особливості планування собівартості нових виробів на етапах їх розробки й освоєння. Зміни собівартості за умови різних характеристик кривих освоєння.

Складання кошторису витрат і кошторисної калькуляції. Оперативно-календарне планування підготовки виробництва нової продукції. Поняття сітьових методів і моделей. Визначення основних показників: тривалості робіт, термінів настання подій, напруженості виконання. Побудова сітьових моделей виконання комплексів робіт, їх оптимізація.

Рекомендована література: [1, 4-9, 11]

Тема 13. Планування організаційно-технічного розвитку

Зміст, завдання, принципи та послідовність розробки плану організаційно-технічного розвитку підприємства. Основні складові плану. Етапи планування організаційно-технічного розвитку підприємства. Техніко-економічний аналіз.

Зміст, структура, основні елементи. Фактори технічного й організаційного рівня розвитку підприємства. Економічне обґрунтування організаційно-технічних заходів. Види ефектів від реалізації організаційно-технічних заходів. Система показників економічної ефективності організаційно-технічних заходів. Методи планування організаційно-технічного розвитку підприємства.

Рекомендована література: [1, 4-9, 11]

Тема 14. Бізнес-планування

Бізнес-планування як обґрунтування підприємницької ідеї, ділового проекту. Функціональна спрямованість бізнес-плану. Унормований склад бізнес-плану як елемента ділового проекту.

Вибір різновиду методики бізнес-плану з урахуванням його функціональної приналежності, виду діяльності, масштабів виробництва. Послідовність розробки бізнес-плану. Загальна характеристика основних розділів бізнес-плану.

Рекомендована література: [1, 5, 10-12]

Рекомендована література

Методична:

1. Филипенко О.М., Волосов А.М. Планування діяльності підприємства : навч. посібник. Харків. ДБТУ, 2022. 224 с.
2. Волосов А.М. Планування діяльності підприємства : методичні рекомендації до самостійного вивчення дисципліни. Харків : ФОП Андреев, 2021. 98 с.
3. Волосов А.М. Методичні рекомендації до виконання курсової роботи з «Планування діяльності підприємства» здобувачами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 051 Економіка ОПП «Економіка підприємства», для денної та заочної форм навчання. Харків : ДБТУ, 2024, 36 с.

Основна література:

4. Бурик А. Планування діяльності підприємств : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 260 с.
5. Бізнес-планування підприємницької діяльності : навч. посіб. / З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, Р. Л. Лупак, Р. Р. Білик. Чернівці : Технодрук, 2019. 264 с.
6. Михалюк Н. І. Планування діяльності підприємств : навч. посібник. Київ. Ліра-К, 2015. 620 с.
7. Тарасюк Г. М., Шваб Л. І. Планування діяльності підприємства : навч. посібник. Київ. Каравела, 2012. 432 с.
8. Череп А. В., Сучков А. В. Стратегічне планування і управління : навч. посібник. Київ. Кондор, 2011. 334 с.
9. Швайка Л. А. Планування діяльності підприємства : навч. посібник. Київ. Ліра-К, 2014. 268 с.

Допоміжна література:

10. Бочко О. Ю., Проскура В. Ф. Основи планування діяльності підприємств невиробничої сфери : навч. посібник. Київ : Ліра-К, 2014. 218 с.
11. Загуцький У. Р. , Цимбалюк В. М., Шевченко С. Г. Планування і діагностика діяльності підприємств: навч. посібник. Київ: Ліра-К, 2013. 320 с.
12. Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення бізнес-плану підприємств : Наказ Міністерства економіки від 06.09.2006 № 290. URL: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id

Електронні інформаційні ресурси:

13. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
14. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
15. Наукова бібліотека ДБТУ. URL: <https://library.btu.kharkov.ua/>
16. Планування діяльності підприємства. URL: <http://moodle.btu.kharkiv.ua/?lang=uk>

6.3. Стратегія підприємства

Метою дисципліни є формування у здобувачів вищої освіти сучасного стратегічного мислення і набуття системи спеціальних знань, вмінь, практичних навичок зі стратегічного аналізу і цілевизначення, обґрунтуванні вибору моделі стратегії, її реалізації та контролю за їх виконанням з несенням повної відповідальності за досягнення результатів.

Завдання вивчення дисципліни полягають у: розвиненні поглядів на довготривале функціонування та розвиток підприємства в сучасній глобалізованій ринковій економіці; засвоєнні основ стратегічного планування та його ролі у загальній системі управління підприємством; розумінні сутності стратегій, їх рівнів і видів, цілей і завдань, на досягнення яких вони спрямовані; набутті знань щодо підходів та опанування інструментарію для прийняття ефективних стратегічних управлінських рішень, які забезпечать виживання, функціонування і розвиток підприємства; оволодінні стратегічним баченням, спроможністю до прогнозування і планування змін в умовах жорсткої конкуренції, здатністю адаптуватися до змін зовнішнього середовища діяльності підприємства з метою досягнення успіху і забезпечення процвітання підприємства у перспективі.

Предметом вивчення дисципліни є теоретичні, методичні та прикладні аспекти процесу стратегічного управління на підприємстві за умов невизначеності зовнішнього і складності та динамічності внутрішнього середовища його діяльності.

Пререквізитами вивчення дисципліни «Стратегія підприємства» є «Мікроекономіка», «Макроекономіка», «Економіка підприємства», «Статистика», «Фінанси підприємства». Дисципліна «Стратегія підприємства» є базовою для засвоєння програмного матеріалу дисциплін «Потенціал і розвиток підприємства», «Господарські рішення та оцінювання ризиків», «Бізнес-планування», «Економіка і організація інноваційної діяльності».

Згідно з ОПП у результаті вивчення дисципліни у здобувача формуються: *інтегральна компетентність* (ІК): здатність розв'язувати складні завдання і практичні проблеми у галузі підприємництва та торгівлі або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій за невизначених умов і вимог.

загальні компетентності:

- ЗК 3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
- ЗК8. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
- ЗК9. Здатність до адаптації та дій в новій ситуації.
- ЗК11. Здатність обґрунтовувати економічні рішення на основі розуміння закономірностей економічних систем і процесів та із застосуванням сучасного методичного інструментарію.

фахові компетентності:

- СК1. Здатність виявляти знання та розуміння проблем предметної області, основ функціонування сучасної економіки на мікро-, мезо-, макро- та міжнародному рівнях.
- СК4. Здатність пояснювати економічні та соціальні процеси і явища на основі теоретичних моделей, аналізувати і змістовно інтерпретувати отримані результати.
- СК7. Здатність застосовувати комп'ютерні технології та програмне забезпечення з обробки даних для вирішення економічних завдань, аналізу інформації та підготовки аналітичних звітів.
- СК9. Здатність прогнозувати на основі стандартних теоретичних та економетричних моделей соціально-економічні процеси.
- СК10. Здатність використовувати сучасні джерела економічної, соціальної, управлінської, облікової інформації для складання службових документів та аналітичних звітів.
- СК 11. Здатність обґрунтовувати економічні рішення на основі розуміння закономірностей економічних систем і процесів та із застосуванням сучасного методичного інструментарію.
- СК13. Здатність проводити економічний аналіз функціонування та розвитку суб'єктів господарювання, оцінку їх конкурентоспроможності.

Навчальна дисципліна «Стратегія підприємства» забезпечує формування таких *програмних результатів навчання:*

- ПРН 5. Застосовувати аналітичний та методичний інструментарій для обґрунтування пропозицій та прийняття управлінських рішень різними економічними агентами (індивідуумами, домогосподарствами, підприємствами та органами державної влади).
- ПРН6. Використовувати професійну аргументацію для донесення інформації, ідей, проблем та способів їх вирішення до фахівців і нефахівців у сфері економічної діяльності.
- ПРН 10. Проводити аналіз функціонування та розвитку суб'єктів господарювання, визначати функціональні сфери, розраховувати відповідні показники які характеризують результативність їх діяльності.
- ПРН11. Вміти аналізувати процеси державного та ринкового регулювання соціально-економічних і трудових відносин.
- ПРН 12. Застосовувати набуті теоретичні знання для розв'язання практичних завдань та змістовно інтерпретувати отримані результати.
- ПРН 13. Ідентифікувати джерела та розуміти методологію визначення і методи отримання соціально-економічних даних, збирати та аналізувати необхідну інформацію, розраховувати економічні та соціальні показники і робити відповідні висновки для прийняття управлінських рішень.

- ПРН15. Демонструвати базові навички креативного та критичного мислення у дослідженнях та професійному спілкуванні.
- ПРН16. Вміти використовувати дані, надавати аргументацію, критично оцінювати логіку та формувати висновки з наукових та аналітичних текстів з економіки.
- ПРН17. Виконувати міждисциплінарний аналіз соціально-економічних явищ і проблем в однієї або декількох професійних сферах з врахуванням ризиків та можливих соціально-економічних наслідків.
- ПРН21. Вміти абстрактно мислити, застосовувати аналіз та синтез для виявлення ключових характеристик економічних систем різного рівня, а також особливостей поведінки їх суб'єктів.
- ПРН22. Демонструвати гнучкість та адаптивність у нових ситуаціях, у роботі із новими об'єктами, та у невизначених умовах.
- ПРН23. Показувати навички самостійної роботи, демонструвати критичне, креативне, самокритичне мислення.
- ПРН.25. Вміти аналізувати та впроваджувати європейські практики при вирішенні складних спеціалізованих завдань і практичних проблем, пов'язаних з функціонуванням та стратегічним розвитком підприємств.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

I. Концепція стратегії підприємства

Тема 1. Стратегія підприємства: поняття, еволюція концепції

Поняття стратегії. Визначення стратегії різними вторами. Різноманітність аспектів використання категорії «стратегія». Співвідношення понять «стратегія», «дії», «політика», «план». Підходи до формування стратегії. Ознаки успішної стратегії. Фактори впливу на зміст стратегії.

Класифікація стратегій підприємства. Етапи формування стратегії підприємства. Еволюція стратегій підприємства. Еволюція управлінських систем. Зміна умов підприємницької діяльності у світі та її вплив на розвиток систем планування діяльності підприємства.

Підходи до формування стратегії підприємства «від досягнутого» і «за відхиленнями». Пошук альтернативних шляхів досягнення глобальних цілей підприємства. Сучасна модель стратегії. Новий підхід до стратегічного управління.

Рекомендована література: [1; 2; 8; 11; 12; 13]

Тема 2. Визначення місії та цілей підприємства

Характеристика поняття «місії» підприємства. Сутність та значення місії для підприємства. Інформація, що міститься в офіційному визначенні місії.

Мета функціонування підприємства. Взаємозв'язок місії підприємства та категорій «стратегічне бачення» і «філософія функціонування підприємства». Зміст місії підприємства, як його основної загальної комплексної мети. Елементи, які висвітлює місія підприємства. Основні фактори розробки місії.

Характеристика поняття «цілі» підприємства. Класифікація та ранжування цілей. Значення цілевизначення. Вимоги, що ставляться до цілей, під час їх формування. Види стратегічних цілей: фінансові стратегічні цілі, ринкові стратегічні цілі. Напрями встановлення цілей. Етапи процесу формування, змін і досягнення цілей. Ієрархія цілей (загально-корпоративні цілі, цілі підрозділів, індивідуальні). Дерево цілей. Вимоги до побудови «дерева цілей». Генеральна мета підприємства.

Рекомендована література: [1; 6; 7; 8; 11; 12; 13]

Тема 3. Стратегічний контекст підприємства

Поняття стратегічного мислення, стратегічної поведінки, стратегічного управління. Напрямки діяльності підприємства в сучасних умовах. Відмінність між оперативним та стратегічним управлінням.

Ієрархія стратегій. Стратегії на однобізнесових та мультибізнесових підприємствах. Рівні стратегій: корпоративна, ділова, функціональна операційна стратегії. Стратегічна піраміда диверсифікованого підприємства. Три основні способи дій при формулюванні стратегії. Складові «стратегічного набору» підприємства та їх взаємозв'язок. Поняття стратегічного набору. Обґрунтування стратегічного набору.

Форми і процедури відображення стратегічного аспекту діяльності підприємства. Характеристика понять «стратегічне планування», «тактика», «політика підприємства».

Фактори, що впливають на процес розроблення стратегії та зумовлюють її варіантність.

Рекомендована література: [1; 6; 7; 8; 11; 12; 13]

Тема 4. Оцінювання зовнішнього середовища підприємства

Підприємство як «відкрита» система. Загальне (макросередовище) та операційне (мікросередовище) зовнішнє середовище. Структурні компоненти загального середовища. Компоненти операційного середовища. Визначення значущості для підприємства впливу компонентів зовнішнього середовища кожного рівня.

Моніторинг, сканування і прогнозування стану зовнішнього середовища. PEST-аналіз. Ефективність державного регулювання економіки. Поняття конкурентного середовища. Конкурентне середовище підприємства.

Аналіз галузі та конкуренції. Загальний аналіз галузі (місце в державному господарстві, фаза життєвого циклу, ринки ресурсів, ринки збуту, прибутковість, темпи інновацій та ін.). Етапи аналізу галузі і конкурентного середовища. Трактування поняття «конкурентна перевага». Аналіз попиту. Оцінка впливу на підприємство зовнішніх партнерів (стейкхолдерів).

Визначення загроз та можливостей зовнішнього середовища. Різна чутливість до факторів середовища. Загрози та позитивні можливості для підприємства, методи їх визначення. Оцінка впливу позитивних можливостей на підприємство та ймовірність їх використання. Побудова матриці можливостей та матриці загроз. Використання результатів аналізу матриць.

Залежність структуризації факторів зовнішнього середовища від різних чинників (сфера діяльності, масштаби діяльності, фаза життєвого циклу та ін.).

Рекомендована література: [1; 2; 5; 8; 11; 12; 13]

Тема 5. Аналіз стратегічного потенціалу підприємства

Сутність, структура, цілі, напрями формування стратегічного потенціалу підприємства.

Сутність та значення внутрішнього аналізу підприємства. Функціональні сфери діяльності підприємства, в яких проводиться аналіз (маркетинг, фінанси, кадри, виробництво, наукові дослідження та конструкторські розробки, організація управління). Способи системного аналізу: цільовий, функціональний, функціонально-цільовий, проблемний. Зміст стратегічного аналізу підприємства. Методи стратегічного економічного аналізу.

Функціональний аналіз підприємства. Складові функціонального аналізу внутрішнього середовища підприємства. Результатом діагностики внутрішнього стану підприємства.

Метод комплексного стратегічного аналізу середовища підприємства – SWOT- метод. Побудова матриці SWOT: стратегічні альтернативи. Результати SWOT-аналізу та різні типи стратегічних дій за матрицею SWOT. Аналіз критичних точок під час розроблення стратегії.

Рекомендована література: [1; 2; 5; 8; 11; 12; 13]

II. Види стратегій підприємства: їх розробка, реалізація та контроль

Тема 6. Конкурентні стратегії підприємства (стратегії бізнесу)

Корпоративна (портфельна, загальна) стратегія підприємства. Конкурентна стратегія. Стратегічна одиниця бізнесу. Стратегічна зона господарювання.

Загальна характеристика базових конкурентних стратегій: лідерство за витратами, диференціація, фокусування. Основні види конкурентних стратегій за М. Портером.

Характеристика основних конкурентних стратегій підприємства. Переваги та ризики застосування конкурентної стратегії лідерства за витратами. Наслідки використання стратегії широкої диференціації. Стратегія оптимальних витрат. Стратегія ринкової ніші. Стратегія упередження.

Рекомендована література: [1; 5; 6; 7; 11; 12; 13]

Тема 7. Стратегія диверсифікації діяльності підприємства

Сутність диверсифікації діяльності підприємства. Стратегія диференціації товару. Стратегія диференціації ринку. Поняття диверсифікації. Диверсифікація діяльності підприємства: основні аспекти та мета. Основні сценарії диверсифікованого розвитку підприємства.

Стратегія диверсифікованого розвитку. Основні економічні фактори вибору. Види стратегії диверсифікації діяльності підприємства. Вертикальна диверсифікація та вертикальна інтеграція. Аналіз стратегій розвитку провідних зарубіжних компаній.

Рекомендована література: [1; 5; 6; 7; 11; 12; 13]

Тема 8. Стратегії зовнішнього розвитку підприємства

Особливості роботи з розвитку на підприємстві. Чинники, що сприяють та перешкоджають розвитку підприємства в конкурентному середовищі.

Сутність поняття «розвиток» в сфері бізнесу. Альтернативні стратегії розвитку підприємства. Особливості зовнішнього та внутрішнього зростання.

Внутрішній розвиток підприємства. Різновиди стратегії зовнішнього розвитку (горизонтальний, вертикальний і діагональний розвиток). Інтегрований розвиток підприємства. Основні сценарії зовнішнього (інтегрованого) розвитку: зворотна і пряма вертикальна, горизонтальна і діагональна інтеграція.

Стратегічні альтернативи зовнішнього росту Стратегії виходу на зовнішні ринки. Стратегії глобалізації. Форми виходу на зовнішній ринок: непрямий експорт, прямий експорт.

Етапи формування стратегії зовнішнього розвитку підприємства. Оптимальний рівень зовнішнього розвитку (інтеграції) підприємства. Фактори, які обумовлюють вибір стратегії диверсифікованого росту.

Рекомендована література: [1; 2; 6; 7; 8; 12; 13]

Тема 9. Корпоративна стратегія підприємства

Поняття і зміст корпоративної стратегії підприємства. Основні компоненти, які визначають зміст корпоративної (загальної) стратегії. Класифікація корпоративних (загальних) стратегій підприємства. Взаємозв'язок корпоративної стратегії та «життєвого циклу» підприємства. Комплекс стратегічних рішень щодо корпоративної стратегії підприємства. Фактори успіху корпоративної стратегії. Дії щодо формування комплексу стратегічних рішень у рамках корпоративної стратегії.

Загальнокорпоративна стратегія багатобізнесового підприємства (портфельна стратегія). Чотири компоненти портфельної стратегії за Ансоффом. Портфельний стратегічний аналіз.

Рекомендована література: [1; 6; 8; 12; 13]

Тема 10. Методи формування стратегії розвитку підприємства

Характеристика поняття: «матриця». Види та переваги матричних моделей. Характеристика матриці Бостонської консалтингової групи, її переваги та вади. Матриця «Продукт – ринок» (І. Ансоффа). Матриця конкурентної переваги М. Портера. Матриця життєвого циклу продукту.

Суміщення матриці споживача й матриці виробника та визначення стратегічного типу бізнесу: стратегічні траєкторії порятунку підприємства-аутсайдера, посилення позиції підприємства-захисника якості, покращення позиції підприємства-захисника витрат, стійкості позиції підприємства-інтегрованого аналізатора, посилення позиції підприємства-диверсифікованого аналізатора, довгострокового збереження досягнутого положення підприємства-проспектора, довгострокового постійного посилення позиції підприємства-проспектора.

Особливості застосування: моделей «Мак-кінсі - 7С», "LOTS" (Лоцман).

Методи комплексного стратегічного аналізу: SWOT, SPACE.

Рекомендована література: [1; 5; 6; 7; 11; 12; 13]

Тема 11. Альтернативність у стратегічному виборі

Формулювання та аналіз стратегічних альтернатив. Загальні стратегічні альтернативи: виживання; стабілізація; зростання (внутрішнє і зовнішнє, обмежене, інтеграційне і диверсифікаційне тощо); скорочення; ліквідація; комбінація вище перерахованих варіантів розвитку.

Особливості стратегії лідирування за витратами та її ризики. Особливості стратегії диференціації та її ризики. Особливості стратегії фокусування та її ризики. Основні економічні ресурси, навички та управлінські дії притаманні стратегії лідирування за витратами, стратегії диференціації, стратегії фокусування.

Розробка альтернативних стратегічних дій. Обмеження у формулюванні стратегії. Вибір стратегічного напрямку діяльності підприємства.

Рекомендована література: [1; 5; 7; 11; 12; 13]

Тема 12. Декомпонування корпоративної стратегії підприємства

Підходи до декомпонування корпоративної стратегії підприємства (вертикальний і горизонтальний підходи). Їх переваги і недоліки.

Характеристика та розробка операційної стратегії підприємства.

Сутність, зміст, місія, цілі стратегічного плану підприємства.

Декомпонування стратегії підприємства. Взаємопов'язаність і взаємообумовленість місії, цілі та стратегії на різних рівнях функціональних підрозділів підприємства.

Рекомендована література: [1; 7; 8; 11; 12; 13]

Рекомендована література

Методична:

1. Стратегія підприємства: курс лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 051 Економіка ОПП «Економіка підприємства» / П.В. Смірнова [Електронний ресурс] – Х. : ДБТУ, 2024. 107 с. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/61608/1/KL_SP_051_24.pdf
2. Стратегія підприємства: методичні рекомендації до виконання курсової роботи для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 051 Економіка ОПП «Економіка підприємства» для денної та заочної форм навчання / П.В. Смірнова, Р.М. Бугріменко [Електронний ресурс] – Х. : ДБТУ, 2024. 41 с. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/61611/1/MR_KR_SP_051_24.pdf
3. Смірнова П.В., Бугріменко Р.М. Стратегія підприємства : методичні вказівки, що забезпечують самостійну роботу здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 051 Економіка [Електронний ресурс] – Х. : ДБТУ, 2023. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. 50 с. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/>
4. Оцінка та управління стратегічними змінами: курс лекцій для здобувачів вищої освіти першого рівня (бакалавр) спеціальності 051 Економіка ОПП «Економіка підприємства», для денної та заочної форм навчання / П.В. Смірнова, Р.М. Бугріменко [Електронний ресурс] – Х. : ДБТУ, 2025. –162 с. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/61631/1/KL_OTSIKa_uprav_strateh_zmin_25.pdf

Основна література:

5. Піжук О. І. Стратегія підприємства : навч. посіб. Львів : Видавець Марченко Т. В., 2025. 392 с.
6. Ковтун О.І. Стратегія підприємства : підручник. Львів : Видавець Новий світ-2000, 2021. 426 с.
7. Стратегічне управління: конспект лекцій. Навчальний посібник: навчальний наочний посібник для студентів, які навчаються за спеціальністю 073 «Менеджмент», спеціалізацією «Менеджмент і бізнес адміністрування» / КПІ ім. Ігоря Сікорського; уклад. Л. П. Артеменко. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 342с. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/45891>
8. Галушак М. П., Галушак О. Я., Кужда Т. І. Прогнозування соціально-економічних процесів: навчальний посібник для економічних спеціальностей. Тернопіль: ФОП Паляниця, 2021. 160 с.
9. Бутко М. П. Стратегічний менеджмент в умовах посилення інтеграційних процесів : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 344 с

Допоміжна література:

10. Стратегічний менеджмент : підручник / О. М. Сумець ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кременч. льот. коледж. Харків : ХНУВС, 2021. 208 с.
11. Шевченко Л. С. Стратегії підприємства: навчально-методичний посібник для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 051 «Економіка» спеціалізації «Бізнес-економіка» Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2020. 148 с.
12. Хайло Я.М., Хайло В.О. Синтез стратегії розвитку підприємств життєзабезпечення міста. Монографія. Primedia eLaunch, Boston, USA, 2024. 136 с. URL: <https://isg-konf.com/979-8-89372-173-7/>.
13. Економічні детермінанти та конкурентні стратегії розвитку сучасних бізнес-структур : моногр. за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Т. Гринько. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2024. 424 с.
14. Кіріан Волш. Ключові показники менеджменту: 100+ фінансових коефіцієнтів для ефективного управління компанією. 2023. 432 с.

Електронні інформаційні ресурси

15. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
16. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
17. Наукова бібліотека ДБТУ. URL: <https://library.btu.kharkov.ua/>
18. Бібліотека економіста: [Електронний ресурс]. – <https://library.if.ua/books/>
19. Стратегія підприємства. URL: <http://moodle.btu.kharkiv.ua/?lang=uk>

6.4. Потенціал і розвиток підприємства

Метою дисципліни є засвоєння понятійного апарату, методології і прикладного інструментарію оцінювання ринкової вартості потенціалу підприємства та його структурних елементів; набуття знань про закономірності, принципи та особливості формування, розвитку, конкурентоспроможності потенціалу підприємства як збалансованого інтегрованого утворення.

Завдання вивчення дисципліни полягають у: аналізі потенціалу підприємства; засвоєнні методів оцінки ресурсного, виробничого, інноваційного, фінансового та кадрового потенціалу підприємства; вивченні підходів до аналізу та прогнозування можливостей розвитку підприємства на основі його потенціалу, ринкових умов і стратегічних цілей; формуванні стратегії розвитку; засвоєнні методів розробки стратегій розвитку підприємства з урахуванням внутрішнього потенціалу та зовнішнього середовища, а також обґрунтуванні вибору найбільш ефективних стратегічних напрямків; управлінні інноваційним розвитком; плануванні та реалізації інвестиційних проектів; розробці заходів з підвищення конкурентоспроможності; управлінні ресурсами підприємства; оцінці ризиків у процесі розвитку; формуванні корпоративної культури; моніторингу та контролю розвитку.

Предметом вивчення дисципліни є комплекс теоретичних і практичних аспектів, що стосуються формування, оцінки, управління та розвитку потенціалу підприємства, що включає аналіз ресурсів підприємства (матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних), їх ефективного використання, визначення шляхів розвитку підприємства в умовах конкурентного ринку, а також розробку стратегій, що сприяють зростанню та підвищенню конкурентоспроможності.

Пререквізитами вивчення дисципліни «Потенціал і розвиток підприємства» є «Мікроекономіка», «Макроекономіка», «Економіка підприємства», «Бізнес-планування», «Управління витратами». Дисципліна «Потенціал і розвиток підприємства» є базовою для засвоєння програмного матеріалу дисципліни «Економіка і організація інноваційної діяльності» та проходження виробничої практики.

Згідно з ОПІ у результаті вивчення дисципліни у здобувача формуються:
інтегральна компетентність (ІК): здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми які характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, що передбачає застосування теорій та методів економічної науки.

загальні компетентності:

- ЗК 3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
- ЗК 4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- ЗК8. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
- ЗК 11. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

фахові компетентності:

- СК 8. Здатність аналізувати та розв'язувати завдання у сфері економічних та соціально-трудова відносин.
- СК 9. Здатність прогнозувати на основі стандартних теоретичних та економетричних моделей соціально-економічні процеси.
- СК 11. Здатність обґрунтовувати економічні рішення на основі розуміння закономірностей економічних систем і процесів та із застосуванням сучасного методичного інструментарію.
- СК 12. Здатність самостійно виявляти проблеми економічного характеру при аналізі конкретних ситуацій, пропонувати способи їх вирішення.
- СК 13. Здатність проводити економічний аналіз функціонування та розвитку суб'єктів господарювання, оцінку їх конкурентоспроможності.

Навчальна дисципліна «Потенціал і розвиток підприємства» забезпечує формування таких *програмних результатів навчання*:

- ПРН 4. Розуміти принципи економічної науки, особливості функціонування економічних систем.
- ПРН10. Проводити аналіз функціонування та розвитку суб'єктів господарювання, визначати функціональні сфери, розраховувати

відповідні показники які характеризують результативність їх діяльності.

- ПРН17. Виконувати міждисциплінарний аналіз соціально-економічних явищ і проблем в однієї або декількох професійних сферах з врахуванням ризиків та можливих соціально-економічних наслідків.
- ПРН22. Демонструвати гнучкість та адаптивність у нових ситуаціях, у роботі із новими об'єктами, та у невизначених умовах.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

I. Загальні основи формування та оцінки потенціалу підприємства

Тема 1. Сутнісна характеристика потенціалу підприємства

Наукова сутність поняття «потенціал», генезис його становлення та використання в економічних дослідженнях і бізнес-практиці. Видові прояви потенціалу. Теоретичне позиціонування категорії «потенціал підприємства» у системі наукових понять.

Концептуальне значення й формування системного підходу до аналізу потенціалу підприємства. Системне визначення основних складових елементів потенціалу підприємства. Теоретична модель формування потенціалу підприємства.

Рекомендована література: [1-4, с. 6-10; 5; 6; 8; 12; 16]

Тема 2. Структура і графоаналітична модель потенціалу підприємства

Основні типи структуризації потенціалу підприємства. Визначення та взаємозв'язок об'єктних і суб'єктних складових потенціалу підприємства. Сутнісно-змістовна характеристика об'єктних складових потенціалу підприємства. Просте й розширене відтворення потенціалу підприємства.

Маркетинговий потенціал підприємства та його структура. Системоутворююча роль трудового, інфраструктурного та інформаційного потенціалів. Методологічні основи використання графоаналітичної технології для дослідження потенціалу сучасних підприємств.

Рекомендована література: [1-4; 5; 16; 17]

Тема 3. Формування потенціалу підприємства

Визначення процесів формування та розвитку потенціалу сучасних підприємств. Комплексний підхід до аналізу та системні особливості соціально-економічних систем мікрорівня.

Загальнотеоретична модель формування потенціалу підприємства. Синергічні ефекти в розвитку потенціалу підприємства (операційна, управлінська та фінансова синергії).

Алгоритм оптимізації потенціалу підприємства. Основні типи закономірностей формування потенціалу підприємства. Сучасні тенденції формування потенціалу підприємств.

Рекомендована література: [1-4; 5; 16; 17]

Тема 4. Конкурентоспроможність потенціалу підприємства

Взаємозв'язок економічних категорій: ринок, конкуренція, конкурентоспроможність і потенціал підприємства. Діагностика факторів, що визначають конкуренцію на різних ринках. Рівні та особливості прояву конкурентоспроможності потенціалу підприємства.

Стратегічний аналіз конкурентоспроможності потенціалу підприємства. Оцінка привабливості стратегічних зон господарювання. Методологія оцінки конкурентоспроможності потенціалу підприємства. Прикладні методики оцінки.

Рекомендована література: [1-4; 6; 12; 14; 17]

Тема 5. Теоретичні основи оцінки потенціалу підприємства

Мета і завдання вартісної оцінки потенціалу підприємства. Сутність та механізм реалізації процедури оцінки потенціалу підприємства. Сучасна методологія оцінки вартості бізнесу та потенціалу підприємства. Особливості прояву вартості потенціалу в користуванні.

Загальна класифікація принципів оцінки вартості потенціалу підприємства. Сутнісно-змістовна характеристика принципів оцінки, які базуються на уявленнях користувача: принцип корисності, принцип заміщення, принцип очікування.

Рекомендована література: [1-4; 5; 16; 17]

Тема 6. Методичні підходи до оцінки потенціалу підприємства

Сутність та необхідність системного підходу до оцінки вартості потенціалу підприємства. Система чинників, які визначають вартість потенціалу підприємства.

Методологія вартісної оцінки потенціалу підприємства. Загальна характеристика витратних методів оцінки та особливостей їх використання за сучасних умов господарювання. Загальна методологія порівняльних методів оцінки. Ознайомлення з методами ринкової концепції.

Основи доходної оцінки вартості потенціалу підприємства. Методи визначення ставки приведення грошових потоків. Порівняльна характеристика переваг і недоліків різних підходів до оцінки вартості потенціалу підприємства.

Рекомендована література: [1-4; 5; 11; 17]

II. Прикладні аспекти оцінки потенціалу та розвитку підприємства

Тема 7. Оцінка вартості бізнесу

Визначення поняття «вартість бізнесу». Загальна внутрішня модель оцінки вартості бізнесу. Структурно-логічний алгоритм оцінки вартості бізнесу.

Витратні, порівняльні та результатні методи оцінки вартості бізнесу: їх сутність та особливості практичного використання. Простий балансовий метод оцінки вартості бізнесу. Основні методи аналізу бізнесу з метою оцінки його вартості.

Рекомендована література: [1-4; 5; 16; 17]

Тема 8. Прикладні аспекти оцінки потенціалу підприємства

Моніторинг поточних можливостей підприємства як система постійного спостереження за реалізацію внутрішніх бізнес-процесів. Етапи процесу організації моніторингу поточних можливостей підприємства.

Побудова моделі потенціалу підприємства та моделі моніторингу. Спеціальні випадки застосування оцінки підприємства (бізнесу), які стосуються незвичайних господарських ситуацій.

Рекомендована література: [1; 2; 3; 5; 6; 9; 11; 13]

Тема 9. Розвиток підприємства: зміст, сучасні концепції та передумови

Розвиток підприємства, його суть. Диверсифікація діяльності підприємства, її зміст. Внутрішній розвиток підприємства. Зовнішній розвиток підприємства.

Концепція єдності життєвих циклів продукції й технології. Концепція технологічного ланцюга виробництва. Типи мереж зв'язку технологічних ланцюгів промислового виробництва.

Концепція раціонального поєднання властивостей цілісності й відособленості систем, що розвиваються. Розвиток як необхідна умова перетворення підприємства як системи.

Рекомендована література: [1; 2; 4; 6; 7; 9; 10; 15; 19]

Тема 10. Методичні підходи до визначення резервів розвитку підприємства та його потенціалу

Резерви розвитку підприємства та його потенціалу. Економічні резерви розвитку підприємства. Техніко-технологічні та організаційні резерви розвитку підприємства. Сучасні методичні підходи до визначення та оцінки резервів розвитку підприємства.

Критерії вибору моделей та стратегій розвитку підприємства. Обґрунтування та формування стратегії розвитку підприємства. Інноваційно-інвестиційний розвиток підприємства.

Рекомендована література: [1; 2; 4; 6; 7; 9; 10; 18]

Рекомендована література

Методична:

1. Бугріменко Р.М. Смірнова П.В. Потенціал і розвиток підприємства : курс лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної (заочної) форми навчання за спеціальністю 051 Економіка. [Електронний ресурс] – Х. : ДБТУ, 2024. 122 с. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/61605/1/KL_PIRP_051_24.pdf
2. Бугріменко Р.М. Потенціал і розвиток підприємства : методичні вказівки до практичних, семінарських занять та самостійної роботи для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 051 Економіка. [Електронний ресурс] – Х. : ДБТУ, 2025. 41 с. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/61613/1/MV_PIRP_SAM_051_25.pdf

Основна література:

3. Економічний потенціал підприємства: навчальний посібник. за ред. проф. О.Ф. Балацького К.: Університетська книга, 2023. 724 с.
4. Довбенко, В. І., Мельник, В. М. Потенціал і розвиток підприємства: навчальний посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2024. 232 с.
5. Ковальова, О. М. Потенціал і розвиток підприємства: електронний курс з дисципліни в середовищі MOODLE. Суми: СНАУ, 2023.

Допоміжна література:

6. Малій О. Г. Фінансовий потенціал підприємства: сутність та підходи до оцінювання. Креативний простір України та світу : колективна монографія. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2022. С. 217-223.
7. Ліпич Л. Г. Економіка підприємства: підручник. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 768 с. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).
8. Марченко В.М. Основи підприємницької діяльності : підручник. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського. Вид-во «Політехніка», 2022. 515 с.
9. Савчук, Л. М., Бандоріна, Л. М. Актуальні напрями розвитку технічного та виробничого потенціалу національної економіки: монографія. Дніпро: Пороги, 2021. 536 с.
10. Сисоліна, Н. П., Резніченко, О. О. Потенціал і розвиток підприємства: методичні вказівки до вивчення курсу для студентів спеціальності 6.030504 «Економіка підприємства». Кропивницький: КНТУ, 2021. 18 с.
11. Завора О. Потенціал підприємства: сутність та ідентифікація його складових. *Економіка та суспільство*. 2024. №66.
12. Богма О., Камінський С. Фінансовий потенціал підприємства: методика оцінювання. *Scientia fructuosa*. 142, 2. 2022. С. 36–47.

13. Машлій Г. Інвестування економіки України як джерело інноваційного розвитку підприємств. *Світ наукових досліджень*. Випуск 9 : матеріали міжнародної наукової інтернет-конференції з економіки, інформаційних систем і технологій, психології та педагогіки. Тернопіль. 2022. с. 31-32.
14. S. Tulchynska, O. Vovk, O. Popelo, S. Saloid, O. Kostyunik. Innovation and investment strategies to intensify the potential modernization and to increase the competitiveness of microeconomic systems. *International Journal of Computer Science and Network Security*, VOL.21 No.6. 2021. pp. 161-168.

Електронні інформаційні ресурси:

15. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua.
16. Наукова бібліотека ДБТУ. URL: <https://library.btu.kharkov.ua/>
17. Бібліотека ім. Вернадського URL: www.nbu.gov.ua
18. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку та торгівлі України. URL: <http://me.kmu.gov.ua>
19. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://portal.rada.gov.ua>

ЗМІСТ

Передмова	3
1. Загальні питання організації атестаційного екзамену	4
2. Формування екзаменаційних комісій	4
3. Організація роботи екзаменаційної комісії	7
4. Порядок проведення атестаційного екзамену	7
5. Критерії оцінювання знань здобувачів	7
6. Програми дисциплін, що входять до атестаційного екзамену	10
6.1. Економіка підприємства	10
6.2. Планування діяльності підприємства	20
6.3. Управління витратами	28
6.4. Потенціал і розвиток підприємства	36

Навчально- методичне видання

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**до організації та проведення атестаційного екзамену
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
ОП Економіка підприємства, спеціальності 051 «Економіка»**

Укладачі:

КРУГЛОВА Олена Анатоліївна
БІЛОУСЬКО Таміла Юріївна
СМІРНОВА Поліна Василівна

Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Папір для цифрового друку. Друк ризографічний.

Ум. друк. арк. _.

Наклад ___ пр.

Державний біотехнологічний університет
61002, м. Харків, вул. Алчевських, 44